

Dr. Alexandr Sommer – Batěk (1874-1944)

– český chemik a propagátor všeho dobrého

Martin Fojtíček

Úvodem

Věnujeme tento text osobnosti Dr. Alexandra Sommer – Baťka a rádi bychom zdůraznili, že to neděláme z důvodů historiografických¹, ale z důvodů jiných. Osobnost Dr. Baťka nás fascinuje životním příběhem, šíří záběru, silou vlastní umanutosti, neochotou sklonit se před nemožným a - zvenčí viděno - patrně také určitou „potrhlostí“².

Autor tohoto textu není historikem, ale ředitelem organizace Ledovec, která pomáhá lidem s duševním onemocněním žít vlastní život v běžném prostředí. Moderní teorie zotavení z duševního onemocnění nazývají schopnost zvednout se po životních prohrách a čelit trvale „nástrahám života“ pojmem resilience. Život Dr. Sommer-Baťka považujeme za výborný příklad takové resilience, a zejména z této perspektivy jej chceme představit. Podstatným důvodem tohoto počínu je i fakt, že Ledovec nabízí své služby v domě, ve kterém Dr. Batěk v Plzni čtyři roky bydlel³. I proto se zvláště věnujeme životním událostem plzeňského období.

Život Dr. Baťka

Dr. Alexandr Sommer – Batěk se narodil 15. června 1874 v Prádle u Nepomuka⁴ v rodině učitele Emanuela Baťka a jeho ženy Anny rozené Sommerové, jejíž příjmení Dr. Batěk v dospělosti rovněž používal. Rodina se brzy přestěhovala do Hor Matky Boží a následně do Lidic, kde byl otec do roku 1892 řídícím učitelem, poté se rodina přestěhovala do Prahy. Batěk maturoval na pražském Akademickém gymnáziu v roce 1893, absolvoval vojenskou službu a nastoupil na univerzitu. Na filosofické fakultě studoval matematiku a fyziku, navštěvoval semináře praktické filosofie T. G. Masaryka, později studoval u prof. Braunera chemii. V roce 1899 složil rigorózní zkoušky z chemie a filosofie.

Krátce pracoval jako prefekt v akademii hraběte Straky v Praze. Poté nastoupil svoji celoživotní dráhu středoškolského profesora. Ve školním roce 1902-3 působil jako učitel v Jičíně, kde se seznámil se svojí budoucí manželkou Růženu Dittrichovou.

Od roku 1903 do roku 1912 žije Dr. Batěk v Plzni a vyučuje na státní průmyslové škole. V roce 1912 se Batěk stěhuje i s rodinou do Prahy, učí na průmyslové škole na Břevnově.

V předválečném období se kromě popularizace vědy a odborných chemických prací Batěk věnuje stále více tématům zdravého životního stylu – vegetariánství, abstinenciu, propagaci jógy a fletcheriánství (přístup stavící na otužování a zdravém stravování – Baťkovi obvykle jedli jen dvě jídla denně, používali minimum soli, ...), podporuje a propaguje také skauting a cyklistiku.

První světovou válku prožívá Batěk nejprve v kasárnách v Plzni a Rumburku, druhou polovinu jako správce depozit v zajateckém táboře Siegmundsherberg v Dolních Rakousích.

¹ Historiografické informace o životě Dr. Baťka jsou snadno dostupné na Internetu a v řadě článků a diplomových prací. Opírají se povětšinou o Baťkovu autobiografii BATĚK, A. *Jak jsem padesát let žil a pracoval*, Praha, 1925

² Při pohledu na šíři vědeckého záběru, některé životní peripetie i Baťkův způsob referování o nich se čtenář neubrání srovnání Baťka s českým velikánem Járou Cimrmanem.

³ Na základě informací z autobiografie se podařilo přesně identifikovat tři Baťkova bydliště v Plzni, jejich dnešní adresy jsou Klatovská 44, Na Jíkalce 6 a Karoliny Světlé 13.

⁴ Dnes je v rodném domě Dr. Baťka – zapřisáhlého abstinenta a zaníceného propagátora abstinenciu – výrobní lihovin.

Po válce se vrací zpět do Prahy. V přednáškách k tématům přírodovědeckým a tématu zdravého životního stylu přibývají také na témata společenskovední – téma přirozené etiky a přirozeného náboženství a témata politická.

Od dubna 1919 přednáší Dr. Batěk pravidelně na podporu vznikající republiky „táborům lidu“ u Husova pomníku na Staroměstském náměstí v Praze a své přednášky vlastním nákladem také vydává. Přednáší také na setkáních Teosofické společnosti na Špejcharu a v mnoha dalších osvětových i odborných spolcích a sdruženích, jeho jméno se objevuje na seznamu členů zednářské lóže Dobrovský⁵.

Silným impulsem jeho tvorbě bylo objevení esperanta a umělých jazyků obecně. Angažuje se v propagaci esperanta, vyučuje je, překládá do něj a popularizuje je ve svých časopisech. Několik let je předsedou českého spolku esperantistů, koresponduje čile s tvůrci jiných umělých jazyků.

Po smrti Baťkovy ženy (1929) je Baťkova veřejná aktivita poněkud nižší, nicméně dále publikuje i přednáší. Ve třicátých letech přichází s vlastním univerzálním znakovým písmem, tzv. neoglyfy, jejichž prostřednictvím si představuje překonat jazykové bariéry mezi národy.

Podle rodinné tradice vykonal v třicátých letech cestu do Indie a byl jí až do své smrti silně ovlivněn.

Z veřejného života se stahuje v roce 1941. Umírá 6. dubna 1944 v Praze.

Aktivity a dílo Dr. Baťka

Dochované dílo Dr. Baťka je impozantní svým rozsahem. Nejde jen o šíři vědních odvětví, jichž se týká (chemie, fyzika, historie, genealogie, religionistika, etika, zdravotvěda, lingvistika, sémiotika, ...), ale také o šíři forem a žánrů, které autor využil (přednášky a proslovy, články v odborných i populárních časopisech, slovníky, romány, divadelní hry, ...).

Úctyhodná je i kvantita – Batěk proslovil tisíce veřejných přednášek, vydal jich stovky tiskem, editoval a vydával několik vlastních odborných i popularizačních časopisů a do jiných přispíval, neúnavně korespondoval mj. s českými politickými elitami či významnými zahraničními vědci.

V oblasti chemie je Baťkův nejvýraznější otisk patrně skrytý v dodnes používaném chemickém názvosloví – jeho reforma chemického názvosloví, která zjednodušuje používání prvních čtyř valenčních koncovek, navržená v roce 1900, byla po četných peripetiích a úpravách přijata v roce 1918 (paradoxně je častěji spojována se jménem Emila Votočka, který Baťkovu verzi upravil jen drobně). Snadnější cestu k posluchačům si našly první Baťkovy popularizační přednášky O vodách odpadových a (zejména v ženských spolcích) a Co jest prach?⁶

Batěk se od začátku svého učitelského života cítil povolán k popularizaci vědy. Kromě vlastního přednášení inicioval vznik časopisu Ilustrované přednášky, v roce 1908 přidal Zájmy všelidské, obětavě je redigoval a sám do nich mohutně přispíval.

Do povědomí veřejnosti vstupuje Batěk především jako neúnavný propagátor abstinentismu a zdravého životního stylu, v té souvislosti jej také dvakrát ironicky zmiňuje ve svých dílech Jaroslav Hašek⁷.

Ve třicátých letech publikuje učebnice a slovníky neoglyfů - světového písma (odkaz na psychiatrii).

V závěru života se věnuje zejména publikacím pro mládež popularizujícím přírodní vědy.

⁵ ANTONÍN, J. Knihovna MUDr. Františka Tichého. In: *Sborník Národního muzea v Praze*, Praha, 2015, sv. 60, s. 35–42

⁶ Atmosféru některých přednášek vypovídajícím způsobem ilustruje Baťkovo líčení neúspěchu jeho plzeňské přednášky o chemickém složení barev, místo které plzeňští lakýrníci a malíři šli raději do restaurace. In: *BATĚK 1925*

⁷ Polní kurát byl stížen dokonalou kočkou a naprostou depresí. V tom okamžiku, kdo by ho slyšel, musil by být přesvědčen, že chodí na přednášky dr. Alexandra Baťka „Vypovězme válku na život a na smrt démonu alkoholu, jenž nám vraždí muže nejlepší“ a že čte jeho „Sto jisker etických“. In: *HAŠEK, J. Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války* Praha, Knižní klub, 2012, 1. kniha, 10. kapitola

Těžkosti a traumata dětství, dospívání i profesní kariéry

Řada osobností z počátku dvacátého století ve svých životopisech zmiňuje takové události a informace o sobě, které se později, zejména když se díla Sigmunda Freuda dostala do širšího povědomí, už rozhodně neuvádějí.

Doktor Batěk těmito často velmi osobními postřehy nešetří a přímo je uvádí nejen ve svém životopise, ale poměrně přímočaře je projikuje i do postav svých literárních děl (zejména profesor Robinson a mladý inženýr Green v románu *Ocelové paže*⁸). Další osobní informace lze snadno dovodit z článků v periodících, které vydával a do nichž přispíval, a v dochované osobní korespondenci.

Na pozadí těchto osobních trápení, komplexů a traumat ještě více vynikne Baťkova usilovnost v dobytí důstojného místa na slunci pro sebe, vlastní rodinu i ideje, kterým se odevzdal.

Uvedme některé příklady z dětských a školních let, které ukazují, že mladý Alexandr byl dítě citlivé a ne vždy ve vrstevnické skupině přijaté.

Předškolních let se dotýká pozoruhodný citát: „*Byl jsem zprvu vychováván jako dívka. Byl jsem povah jemných a bylo ve mne málo klukovství. Teprve později jsem se o to snažil, ale nikdy mi to neslušelo.*“⁹

Traumatické zkušenosti ze školních let Batěk shrnuje v dlouhé řeči profesora Robinsona v *Ocelových pažích*, která má slině autobiografické rysy: „*Již jako hoch jsem chodil do školy nerad. Již první má vzpomínka na školu je bolestná. ... Tím skončila pro mne doba nejtěplejší výchovy, kterou bych mohl nadepsati jako dobu trestů tělesných. Bohužel nemohu říci, že bych se byl na škole střední cítil méně trestancem, než tomu bylo při mé výchově dosavadní. I nadepisuji tuto dobu následující jako dobu trestů duševních. ... Odsuzoval jsem chování svých spolužáků a byl jsem za to terčem jich posměchu a urážek. Tomu všemu jsem ušel na škole vysoké. Uvítal jsem ji jako vysvobození ze šablonovitosti dosavadního učení, a z nemilé společnosti učednické cházky. Konečně jsem se mohl věnovat studiu svých mně tak milých předmětů, konečně jsem nebyl podroben stálému škádlení nezvedených druhů. Ale čekalo mne jiné zklamání. Tuto dobu svého života nadepisuji „Doba trestů osamocení“. Byloť již na škole střední nemožným, zeptati se svého učitele na některý bod nedosti jasný, nechtěl-li jsem se vydati ostrému odbytí od učitele, jenž by se cítil uražen, jakoby nebyl vyložil předmět dosti jasně, a potomnímu výsměchu spolužáků, který vrcholil třeba v threatrálním napodobení celého onoho výjevu, v zesměšněním tazatele a třeba v potomním jeho ztýrání, že se opovážil takovým nízkým a podlým způsobem vtírat se v přízeň dotyčného kantora, a že se nestyděl dáti na jevo, že mu na dotyčném předmětu něco záleží.*“¹⁰

Klíčovým zklamáním bylo patrně odmítnutí profesorem Braunerem, který nejen, že neakceptoval (a řadu let torpédoval) Baťkem předloženou úpravu chemického názvosloví¹¹, ale svým postavením mezi českými chemiky mu i znemožnil kariéru vysokoškolského učitele. Ve vlastním životopise se Batěk s odmítáním profesora Braunera vyrovnává poměrně stručně a stoicky, svému zklamání otevřel stavidla v *Ocelových pažích*, kde své trápení vkládá do úst profesora Robinsona, jakkoli svoji zkušenost chemika do prostředí amerického těžebního průmyslu roubuje poněkud krkolomně: „*Dokud jsem veřejně nevystupoval, pokládali mou soukromou píli za záruku, že stanu se také jednou učitelem na škole vysoké. Když jsem však vystoupil s první svou knížkou, v níž jsem zastával mínění, že i o nejvyšších problémech vědeckých lze mluvit všeobecně srozumitelně, odvrátili se ode mne všichni dosavadní příznivci s pohrdáním. Když jsem pak v odborném pojednání žádal za odstranění jistých nedůsledností názvoslovných a jich opravu, dostalo se mi soukromného vzkazu, abych se neodvažoval více myslit na kariéru vysokoškolskou. Já přijal nabídnutý mi boj, a v práci více než desetileté dovedl jsem dostati většinu odborníků na svou stranu, krom jednoho, bývalého mého profesora, který podal proti mému usnesení všech „v zájmu oné vědy“ proti mně slavnostní*

⁸ HELIAR *Ocelové paže – I. kniha Čtyřšach, II. kniha Čarovná věž*, Praha, vlastním nákladem, 1921 (vydáno pod pseudonymem)

⁹ BATĚK, 1925 str. 29. Podobně se uvádí též u Járy Cimrmana.

¹⁰ HELIAR, 1921 str. 84

¹¹ Přehledně na <http://canov.jergym.cz/objevite/objevite/nazvy.html>

Veto. Při tom učinil jakýsi protinávrh, který však ž na nepatrné odchylky shodoval se s návrhem mým. Když však na tu okolnost byl upozorněn, řekl cynicky, že návrhu mého (ač jsem mu jeden výtisk věnoval) vůbec nečetl, protože nemá času čísti věci psané ledajakým nedoukem. Za to, že odvážil jsem se proti němu vystoupiti, znemožnil mi nadobro přednáseti na kterékoli škole vysoké.“

Zklamání z nepřijetí ve vědecké obci (které bylo podpořeno také jeho zaměřením na filosofické základy vědy a na její důslednou popularizaci „všem“) formuluje ústy profesora Robinsona v Ocelových pažích až mesiánsky: „... sudťe sami, zda jsem hoden, abyste vy mladí, nadějeplní muži, podali ještě ruku muži, kterého celý svět pokládá za tichého blázna a jemuž musila býti dána morální svěřací kazajka, aby se nestal nebezpečným rušitelem svatého řádu světového.“¹²

Dalším určitým traumatem byla i finanční situace Baťkových filantropických aktivit. Svědčí o tom i sama jeho ediční činnost. Jedním příkladem budiž obrázek a později i fotografie Baťkových dětí s textem „Prosím Vás, zaplaťte tatínkovi.“, které přikládal ke svým zásilkám a k upomínkám plateb. Přehledně situaci také popisuje výběr záhlaví z prvních dvou ročníků Zájmu všelidských z let 1908-1909 (poté předal Batěk redakci časopisu – patrně také z finančních důvodů - Ferdinandu Krchovi do Prahy):

Číslo 8/ ročník I. „Ó odběrateli, z Tvých ruk já tisíc peněz mám, jen jeden dáš-li peníz, a když ten jeden peníz zadržíš, já tisíc peněz nedočkavě čekám!“

Číslo 9/ ročník I. „Žádáme všechny, kteří dosud nezaplatili předplatné, aby tak učinili, neboť po vydání čísla posledního budou již platiti doplatné, které obnáší 4K.“

Číslo 1/ ročník II. „Kdo nezaplatil 1. ročník, obdrží 2. číslo ročníku II. pouze na dobírku 8 korun.“

Číslo 5/ ročník II. „Získejte nám, prosíme, přes prázdniny aspoň jednoho nového předplatitele. Je v tom kus drobné práce pro pokrok a pro dobro lidstva. Zároveň oznamujeme, že poměry jsme nuceni po prázdninách nikomu více neposkytovatí úvěru; kdo nemá předplaceno, nedostane více ničeho.“

Číslo 6-10/ ročník II. „Ilustrované přednášky nadále vycházejí v Plzni, Zájmy všelidské na Smíchově.“

Několikrát byla složitá i finanční situace rodiny Baťkových jako celku (zdá se, že Batěk finance rodinné a filantropické prakticky neodděloval), v Plzni jednak v roce 1903, kdy se novomanželský pár nastěhoval do příliš velkého a drahého bytu (dnes Klatovská 44) a pak zejména během Baťkova onemocnění tyfem a v době jeho rekonvalescence v létě a na podzim 1909.

Resilience doktora Baťka

Již jsme uvedli, že resiliencí míníme schopnost jakékoli životní potíže překonat a čelit životním změnám s otevřeností a bez ztráty naděje.

Tento rys se v díle Dr. Sommer-Baťka hojně vyskytuje a byl nám potvrzen i jeho žijícím vnukem Janem Eduardem Baťkem. Podpořme nyní toto tvrzení příklady z Baťkova životopisu:

„Přechodem z Jičína do Plzně, jak se zdá, utrpělo značně i naše zdraví. Oba jsme stále churavěli, zvláště první čas, než jsme si na Plzeň zvykli. Mne zvláště trápily zuby. Přesto však pracoval jsem stále. Ohlásila se ve mně vynalézavost mého otce a snažil jsem se v této první době vynaléztí stroj na výrobu kyslíku ze vzduchu. ... Na provedení té myšlenky jsem však nestačil a tak k tomu nikdy nedošlo. Výsledkem vynalézavosti toho prvního roku byl pouze poklop na potraviny, který bylo možno prát. Měl jsem jej vystaven na výstavě v Plzni r. 1904 o prázdninách. Dal jsem jej hotovit a do prodeje k firmě Rudolfově, ale vím, že se to neujalo, ač to jistě nebylo špatné.“¹³

V roce 1907 se Baťkovi už s třemi dětmi přestěhovali na Lochotín. Kapitola o hospodaření na zahradě vily je výborným příkladem zaměření se na silné stránky, který k resilienci patří:

„Na Lochotíně jsme se my, lidé městští, po prvé setkali tváří v tvář s přírodou. Domnívali jsme se, že jsme u cíle svého snažení. Konečně máme příležitost vzdělávat půdu, což jest, jak praví Tolstoj, původní a hlavní

¹² HELIAR 1921 str. 82-90

¹³ BATĚK 1925 str. 168

prací člověka. Těšili jsme se na vlastní zahrádku, na malé hospodářstvíčko, které si pořídíme. Snažili jsme se dost, byli jsme pilní, ale učinili jsme smutné zkušenosti.“ Následuje líčení toho, že slepice nenesly, králíci utíkali a ramlice zakousla všechna svá mláďata a březí kozu musel Batěk pro vyhřezlou dělohu zastřelit. „Ale i rostliny na zahrádce se nedařily. ...Jen jedna věc se mi dařila a to byla rebarbora. Objednal jsem si semena z Erfurtu v Německu a vypěstoval jsem si sazeničky, kterou jsem nechal rozkopanou přezimovat a již jsem hojně vyhojil. Rebarbora se ujala tak, že jsem ji potom měl po celé zahradě krásně vzrostlou. A co zavařenin jsme z ní měli. Také jsme ji zavedli na plzeňský trh ... a tak se rozšířila tehdy rebarbora na Plzeňsku.“

Ukázkový příklad resilientního postoje je popsán dále: „Také jsem konal jakési pokusy s elektrickým rychlením, které se mi sice dobře zdařily, ale nevhodně jsem k nim vybral řetkvičky, jimž narostlo obrovské listy, ale hlízy byly malé.“¹⁴

V červnu 1909 onemocněl doktor Batěk tyfem, zhubnul, zeslábnul a blouznil. Ve své autobiografii popisuje své bludné přesvědčení, že může létat, a sklony k tomu, vyskakovat z okna, i to, jak paranoidně jednal se svými pečovateli. Na podrobný popis toho, co v nemoci prožil, odkazuje do románu Ocelové paže.¹⁵ Zde například čteme:

„Čím dále, tím víc Green slábl, a čím živější byly jeho horečné sny, tím slabším byl ve skutečnosti. Lékař nedával mnoho naděje na uzdravení. ... Jednoho dne chtěl opět z okna vyskočiti a sklesl slabostí před lůžkem k zemi. Dora s ošetřovatelkou jej opět uložily. On vykládal jen, že jej měly nechat. To, že on ví. Když přiloží šátek na tvář levou, může létat i bez aeroplánu, ale jen tentokrát se mu to prý nepodařilo, proto, že si zapomněl vzít s sebou pravou nohu.“¹⁶

Zlomový okamžik nemoci je popsán dále. Je k němu třeba připomenout, že Dr. Batěk byl ovlivněn Masarykem, Tolstým i indickými autory, že již před nemocí se nechal vypsát z katolické církve a že mnoho lidí z jeho okolí interpretovalo jeho nemoc (podobně jako i úmrtí novorozeného syna narozeného v r. 1908) jako „Boží trest“.

„Mystické sny čím dále tím více nabývaly vrchu, až jednoho dne řekl lékař: „Dnes v noci nastane krize. Přečká-li nemocný noc, máme vyhráno.“ Té noci zdálo se Greenovi, že není světa a on sám že jest světem. Ale nikoli takovým světem, jak jej známe, nýbrž světem jednorozměrným. Není ničeho na pravo, na levo, v předu a vzadu. Vše zhustilo se v obrovský tunel jdoucí zdola nahoru do nekonečna. Pojednou slyší hlas shora: Nikoli hlas, nýbrž myšlenku vnímá, která proti němu teče směrem opačným k jeho cestě. A myšlenka ta k němu mluví, k němu volá, jím proniká: „Jdi zpět a žij dále.“ Duše jeho počne klesati, počne se rozšiřovati, svět se stává světem a lékař pronáší nad ním slovo: „Zachráněn!““¹⁷

Závěr

S dílem a příběhem doktora Baťka jsem se náhodou setkal v roce 1986 a od té doby mě jeho příběh nějakým způsobem provází. Během třiceti let ke mně promlouvá stále jinak.

Nedomnívám se už, že je třeba křísit odkaz zapomenutého velikána. Zdali mu náleží větší pozornost nebo ne, nedokážu posoudit (jakkoli si myslím, že pamětní desku nebo ulici by v Plzni – a také v Praze – měl mít).

Nejsem (už) nakloněný přímočarému parazitování na podobnosti s Járou Cimrmanem, jakkoli se tato paralela nejednou nabízí.

¹⁴ BATĚK 1925 str. 189

¹⁵ BATĚK 1925 str. 200

¹⁶ HELIAR 1921 str. 170

¹⁷ HELIAR 1921 str. 174

Nejsem srozuměný ani s patologizací jeho osobnosti¹⁸ a se zploštěním jeho specifčnosti zařazením jeho jména na seznam českých „mašibů“¹⁹.

Přál bych si, aby tento příspěvek zdůraznil ten rozměr jeho příběhu, který jakkoli se někdy jeví slepě idealisticky až fanaticky či „potrhle“, je v první řadě životním příběhem člověka, který se navzdory konformní společnosti, ale v úctě k druhým, nebojí žít život podle sebe.

¹⁸ STUHLÍK J. Prolegomena ke studiu neofází, In: *Československá psychiatrie*. 1967, roč. 63, č. 2, s. 88-97

¹⁹ BORECKÝ V. *Zrcadlo obzvláštního (z našich mašibů)*, Hynek, Praha 1999,